

SKROTHANDELNS STÄLLNING OCH BETYDELSE I SAMHÄLLSEKONOMIEN

Föreliggande skrift har på uppdrag av AB Gotthard Nilsson utförts inom institutet av fil. lic. Eric Höök. Utredningen har publicerats i den i samband med direktör Gotthard Nilssons 70-årsdag utgivna festskriften »En man och hans verk». Denna skrift utgavs 1955. I föreliggande tryck har siffermaterialet på några punkter förts fram till 1955 samt vissa andra smärre justeringar gjorts.

Industriens Utredningsinstitut

SKROTHANDELNS STÄLLNING OCH BETYDELSE I SAMHÄLLSEKONOMIEN

av *Fil. lic. Erik Höök, Industriens utredningsinstitut*

Redan i den tidigare skolåldern torde de flesta pojkar stifta bekantskap med skrothandeln — en bekantskap, som föds av de första yttringarna av drivkrafterna för produktion och ekonomisk verksamhet: att söka täcka vissa behov (i detta fall av kola och spelkulor eller kanske av en fotboll) genom en insats av arbete eller genom byte. Även om denna kontakt förmedlar en viss inblick i skrothandels arbete, är dock denna för visso ganska begränsad och ofta inte heller helt verklighetstrogen. Tillfällen och möjligheter att sedermera vidga och korrigerar de första grumliga intrycken är för de flesta mycket få, och därför blir den uppfattning man i allmänhet har om denna branschs uppgifter och betydelse inte bara vag utan ofta även något snedvriden.

Skrothandels ganska säregna funktioner i samhällsekonomin gör för övrigt, att man inte heller så lätt kan snabbt skapa sig en riktig bild av denna branschs uppgifter och allmänna uppbyggnad. Redan de i jämförelse med andra handelsled så att säga omvända relationer som för skrothandels del gäller i fråga om konsumenter och producenter bidrar till att perspektiven blir litet förvillande. Det vanliga förhållandet är ju att handeln förmedlar färdiga varor från en tillverkare till en konsument, som mestadels utgörs av ett hushåll, men i detta fall omfattar verksamheten nästan uteslutande råvaror, som samlats in bland hushåll, företag etc. och som sedan går till ett förädlingsled. Genom att den frambringar råvaror kommer skrothandeln i den för en distri-

butionsnäring unika situationen, att den konkurterar med s. k. primära näringar, med exempelvis gruvor eller med vissa grenar av jord- och skogsbruk.

På grund härav kommer skrothandeln också att på ett helt annat sätt än andra handelsled influeras av sådana förändringar i produktionslivet som betingas av att man genom nya vetenskapliga och tekniska rön kan ta nya råvaror i anspråk, att användningsområdet för kända råvaror vidgas eller att nya råvarufyndigheter upptäcks. Flera exempel på detta förhållande kan anföras. Tillgången på och handeln med lump hade ju förr en helt avgörande betydelse för papperstillverkningen ända tills man fann en metod att ur trä framställa denna produkt. Om i detta fall tekniken beskar eller raserade en tidigare monopolställning, så är i fråga om handeln med järnskrot förhållandet det omvända. Visserligen hade sedan långt tillbaka i tiden järnskrotet i viss utsträckning kunnat tas i användning, men det var först i och med de nya metoder för järnframställning (martinugnarna), vilka framkom i slutet av 1800-talet, som denna råvara började få den strategiska betydelse den sedermera kommit att inta.

Med hänsyn till dessa förhållanden är det förklarligt att den inbördes betydelsen av de olika varor som skrothandeln arbetar med undergått betydande förskjutningar från tid till annan. I våra dagar utgör dock handeln med järnskrot den utan jämförelse viktigaste delen i hanteringen. Av handelns totala uppsamling

av råvaror inom landet på omkring 713 000 ton år 1955 utgjordes ung. 490 000 ton av järn- och metallskrot; pappersavfallet svarade för ca 160 000 och textilavfall för omkring 28 000 ton. Återstoden omfattar diverse produkter såsom ben, tagel, glasskrot etc. varav dock ben utgör den största posten.

Uppsamlingen av dessa råvaror ombesörjs av ett nät av företag och uppköpare utspridda över hela landet. Dessa är genomgående föga specialiserade utan de enstaka företagen handlar oftast med alla de nämnda råvarorna. Förklaringen härtill är främst den, att med den utbredning vårt land har blir för varje råvara skrotfallet inom det område som ett företag kan täcka så pass litet att en handlande för att få ett tillräckligt underlag för sin rörelse är nödsakad att ta upp alla varorna. Denna omständighet har här anförts för att förklara varför det i fortsättningen, då vissa data för skrothandeln uppbyggnad kommer att lämnas, talas om skrothandeln som en enhetlig bransch och sålunda ingen antydan görs om att vissa skillnader kan förekomma mellan de olika företagen på grund av att de kan vara mer eller mindre inriktade på en eller annan råvara.

Ett försök att ange skrothandeln ställning och omfattning, som här skall göras, har visat sig möta stora svårigheter beroende på en besvärande brist på statistiska uppgifter om antal företag, sysselsatta, omsättning etc. En detaljerad bild av detta handelsleds struktur kan därför svårligen erhållas, men genom att sammanställa data från en del olika källor skall här ett försök göras att i grova drag skissera branschens yttre konturer.

Antal företag och sysselsatta inom skrothandeln

Vad först antalet företag beträffar så skulle det enligt här gjorda uppskattningar finnas omkring 500 företag. Denna siffra innefattar såväl grossister och mindre partihandlande som övriga fasta handlande. Någon distinkt gränsdragning mellan de olika grupperna låter sig knappast göras. Den inom andra branscher vanliga uppdelningen av parti- och detaljhandelsfunktioner är i detta fall betydligt mindre markant. Renodlade grossist- och detaljhandels-

företag är nämligen inte den dominerande företagsformen utan en blandning av de båda funktionerna är ofta förekommande. Vilka företag, som skall föras till den ena eller andra gruppen, blir under sådana omständigheter nästan helt en bedömnings- och avvägningsfråga. Den gränsdragning mellan grossister och andra handlande, som tillämpas inom branschen kan väl antas i stort sett återspeglas av anslutningen till de olika grossistföreningarna. Med utgångspunkt från en sådan klassificering finns inom branschen omkring 40 grossister. För ungefär två tredjedelar av dessa drivs rörelsen i aktiebolagsform. Några företag, som i fråga om storlek och affärsinriktning inte torde avvika så mycket från denna grupp utgöres av 15—20 aktiebolag, som ej är anslutna till någon av grossistföreningarna.

Av det tidigare nämnda antalet företag (500) skulle sålunda sedan grossisterna frånräknats återstå närmare 450. Med ledning av uppgifter från källor, som senare skall anges, kan nog antas, att av dessa ungefär hälften utgöres av företag, där partihandel utgör en betydande men ej helt dominerande del och där rörelsen inte heller har så stor omfattning som inom grossistföretagen. Den andra hälften skulle sedan utgöras av mer eller mindre »detaljstbetonade» företag.

De här olika grupperna av företag torde sammanlagt sysselsätta ungefär 3 500 personer. Denna siffra har framräknats på följande sätt. För aktiebolagen har siffror över antalet anställda erhållits från deras årsredogörelser till Patent- och registreringsverket samt för grossister, som icke är aktiebolag har uppgifter erhållits från deras branschförening. Enligt dessa källor skulle inom nämnda företag finnas ung. 2 100 anställda.

Från Riksförsäkringsanstalten har vidare erhållits uppgift om att i dess statistik ingår ung. 115 företag inom skrotbranschen, som har mer än fem sysselsatta. Där finns också siffror på antal sysselsatta, men i dessa inräknas icke kontorsanställda. På grund av den ungefärliga, kända relationen mellan arbetare och övriga anställda inom aktiebolagen har den totala siffran för anställda inom dessa 115 företag räknats upp till ung. 2 500. Då där givetvis bör ingå alla de förut berörda aktiebolagen och

grossisterna skulle alltså de ytterligare ung. 60 företag, som här tillkommit, sysselsätta omkring 400 personer. Vad sedan de återstående närmare 400 mindre partihandlandena och fasta handlandena beträffar är det svårare att er-hålla några sysselsättningsuppgifter. Med hjälp av personer med intim kännedom om denna bransch har emellertid uppskattats att ung. 500 personer där finns sysselsatta.¹ Vi skulle därmed ha kommit till att totalt sysselsätts omkring 3 000 anställda i de ung. 500 företagen. Läggts därtill företagsledare och ägare skulle det sammanlagda antalet sysselsatta uppgå till den tidigare nämnda siffran 3 500.

Hittills har emellertid endast räknats med företag och dem, som där arbetar och hänsyn har sålunda inte tagits till de många uppköpare, som finns fördelade över hela landet. De personer, som beviljats tillstånd att driva sådan uppköparverksamhet torde uppgå till omkring 1 000. Fogas dessa till den nyss anförda sysselsättnings-siffran blir resultatet således att allt som allt skulle ung. 4 500 personer få sin utkomst inom skrotbranschen.

Det statistiska material, som utnyttjats för ovanstående uppgifter kan också användas för att något belysa företagets storlek. Givetvis måste en storleksuppdelning i detta fall vara behäftad med stora osäkerhetsmarginaler, men för de tre övre storleksklasserna i nedanstående tablå torde emellertid felet vara ganska små.

Antal anställda	Antal företag
0— 4	325
5— 9	125
10—49	40
50—99	7
100—	2

I skrothandeln struktur har nog i vad den avser företagsstorleken under senare decennier skett och kommer troligen även att i framtiden ske en hel del förändringar. Sålunda förefaller det som om den genomsnittliga storleken ökat i någon mån. Sannolikt kan detta sättas i samband med bland annat den växande lastbils-

¹ I detta fall liksom för flertalet andra uppgifter har de upplysningar och det material, som välvilligt lämnats av advokat S. Lewenhaupt, ombudsman i Svenska Råvarugrossistföreningen, varit i avgörande grad vägledande.

parken inom branschen. Lastbilarna torde nämligen ha gjort att ett enda företag har möjligheter att täcka ett större inköpsområde. Vidare har säkerligen också de ökade krav, som från skrotkonsumenternas sida ställts på en bättre sortering av avfallsråvarorna samt det växande behovet av teknisk upprustning och det därmed ökade kapitalbehovet varit en starkt bidragande faktor till en sådan utveckling. Det är för övrigt troligt att de sistnämnda förhållandena kommer att än mer göra sig gällande för den närmaste framtiden.

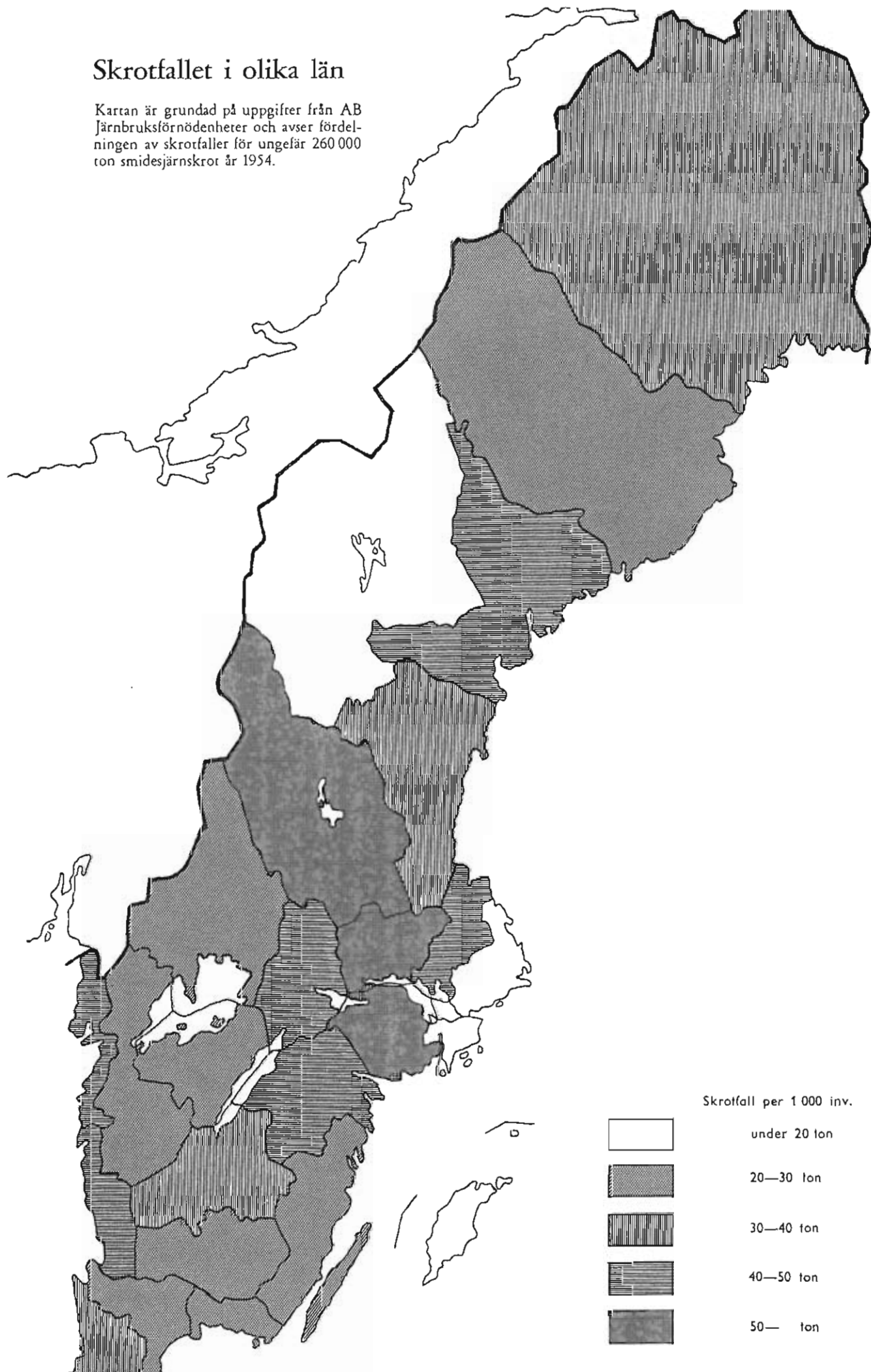
Det är naturligt, att skrothandelsföretagen är geografiskt sett ganska nära bundna till områden och orter, där skrotfallet är förhållandevis stort.

Företagen är starkt koncentrerade dels till sydsverige och göteborgstrakten samt dels till stockholmsområdet och mellansverige. Den ungefärliga del av skrotet, som faller inom dessa områden och som tas upp av där befintliga företag belyses av vidstående karta. För företagets lokalisering inom de olika områdena torde de skilda orternas kommunikationsförhållanden ha spelat en avgörande roll. Transportkostnaderna för handelsvarorna utgör nämligen för denna bransch en mycket betydande post och storleken av frakter och utgifter för lastning etc. påverkar därför i hög grad företagets vinstresultat och konkurrensförmåga. För vissa grossister torde en annan lokaliseringfaktor också ha spelat in. I de fall då handeln med utländskt skrot intar en viktig plats i rörelsen måste nog hamnförhållandena antas ha haft stor betydelse för förläggningen.

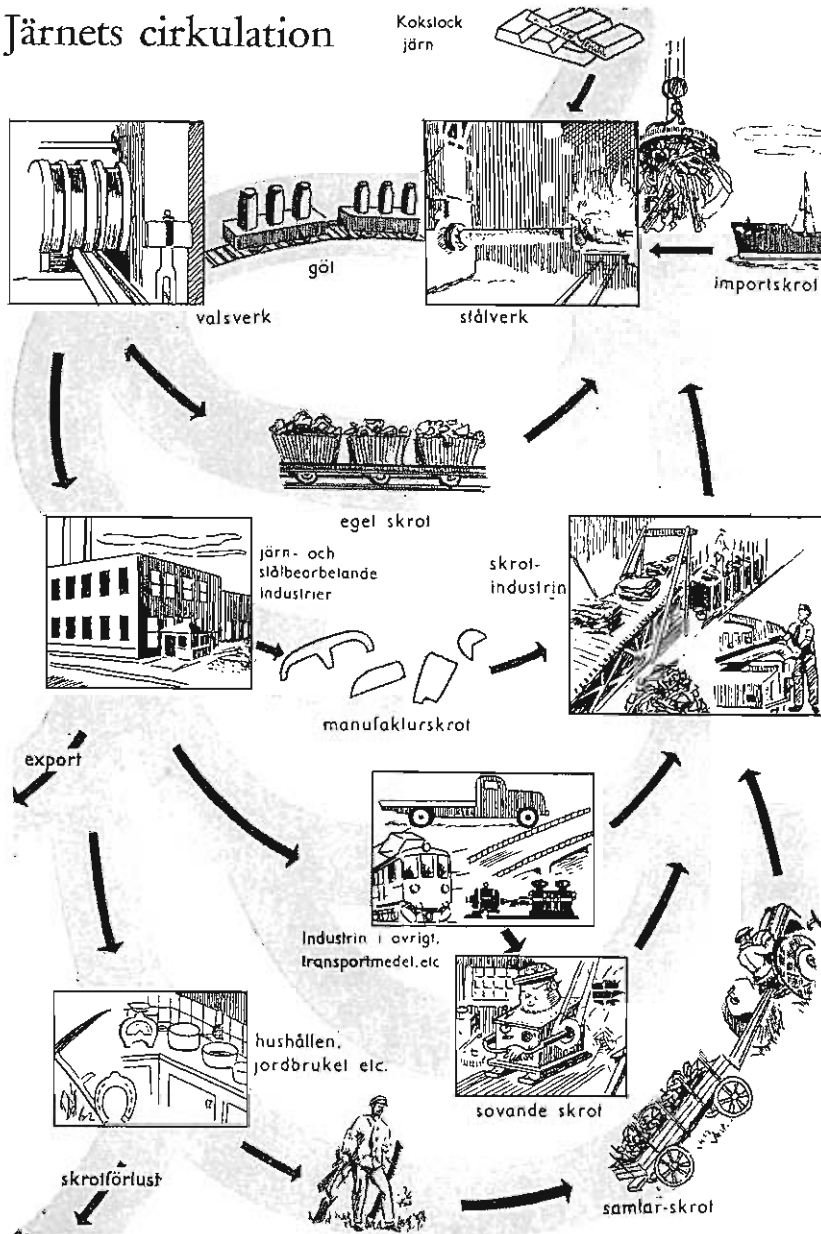
I det föregående har angetts några siffror rörande den kvantitet råvaror, som skrothandeln uppsamlar inom landet. Därvid nämndes en totalsiffra på 713 000 ton. Till detta kan sedan även läggas den import av sådana råvaror, vilka delvis går genom skrothandeln. Storleken av importen skiftar mycket starkt från år till år. År 1950 uppgick den sålunda till ung. 185 000 ton medan den 1955 var blott ca 85 000 ton. Smidesjärns-skrotet utgör den ojämförligt största delen av införseln, och import-handeln med denna vara sköts nästan uteslutande av järnbruken själva. Med hänsyn till dessa växlingar och till att de slutliga förbrukarna själva ombesörjer så stor del av im-

Skrotfallet i olika län

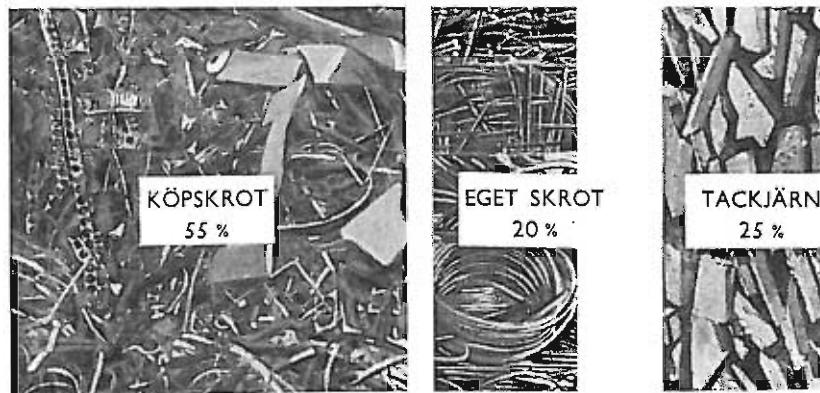
Kartan är grundad på uppgifter från AB Järnbruksförnödenheter och avser fördelningen av skrotfaller för ungefär 260 000 ton smidesjärnskröt år 1954.

Järnets cirkulation

Fördelningen skrot – tackjärn i martinugn

porten kan någon precisare siffra för de totala råvarukvantiteter, som går genom skrot-handeln inte anges. Ifrågavarande siffra torde emellertid ligga omkring 700 000 ton. Vad en sådan kvantitet innebär är inte så lätt att omedelbart inse, varför ett försök skall göras att något belysa denna sida av vår råvaruförsörjning genom att sätta de kvantiteter, som på detta sätt framkommer, i relation till råvarubehovet inom några av de industrier, som förbrukar avfallsråvarorna.

Skrothandelns betydelse för råvaruförsörjningen

Vad först järnskrotet beträffar så går den del därav, som utgörs av gjutjärnskrot (ca 85 000 ton) huvudsakligen till järngjuterierna. Under kriget var gjutjärnskrotet en synnerligen eftertraktad råvara inom detta produktionsled, men även under »normala» tider spelar det där en betydande roll. För smidesjärnskrotets del (uppsamlingen 1955 var i detta fall ca 375 000 ton) återfinns förbrukarna i huvudsak bland järnbruken. Tackjärn och skrot är de huvudsakliga råvarorna inom denna industri. Tillverkning baserad på skrot förekommer dock egentligen bara inom handelsjärnbruken. Men där utgör i gengäld skrotet den avgjort viktigaste råvaran. Sålunda svarar det för ungefär $\frac{2}{3}$ av den där insatta råvarumängden.¹ Hela den använda skrotmängden är dock inte i detta fall skrot, som kommer från skrothandeln (köpskrot) utan en del är skrot, som cirkulerar inom järnbruken. Ser man på hur stor del av den totala järnproduktionen — av vilken det nämnda handelsjärnet vanligen svarar för 60 % — som baseras på köpskrot så anges siffran för vårt land ligga vid 37 %. För andra länder t. ex. USA, Storbritannien och Italien uppges procenttal, som ligger avgjort högre.

Det skrotbehov, som finns i vårt land, täcks inte av skrotfallet inom landet, utan som tidigare i förbigående antytts importerar vi icke oväsentliga mängder järnskrot. Ett sådant förhållande kan ju synas anmärkningsvärt i ett

¹ Här anförda siffror är hämtade från Rutger Wijkander: Järnets cirkulation och köpskrotet som råvara för svensk järnhantering. Ur Jernkontorets annaler vol. 134. 1950.

land med så rika tillgångar på järnmalm. Prisförhållandena är dock sådana att detta förfaringssätt väl lönar sig. Sålunda tar importen av järnskrot i anspråk väsentligt mindre främmande valuta än det vi, om järnproduktionen antas vara oförändrad, kan beräknas intjäna genom den större export av järnmalm, som därigenom kan upprätthållas. En annan fördel, som är förenad med användningen av skrot, är att bränsleåtgången i järnframställningen är väsentligt lägre än då tackjärn utgör råvaran. Även detta innebär en besparing av främmande valuta, då en betydande del av järnbrukens bränslebehov täcks genom import.

Uppsamlingen av metallskrot (koppar, mäsing m. m.) har en jämfört med järnskrotet ganska liten kvantitativ omfattning, 40 000 ton. Genom sitt betydligt högre kilopris har det emellertid värdemässigt sett en betydelse som är fullt jämförbar med järnskrotets. För försörjningen av de metallråvaror, det här är fråga om, är Sverige i stor utsträckning beroende av import. Före kriget var detta beroende starkare än det för närvarande är. Inom landet fanns nämligen inte då några företag som kunde raffinera detta skrot, medan det numera finns ett flertal metallraffinaderier. I och med tillkomsten av dessa har förutsättningarna ökat för ett bättre tillvaratagande av det metallskrot, som faller inom landet, och den faktiska uppsamlingen har också visat stigande siffror. Samtidigt har då i motsvarande mån vårt beroende av tillförsel utifrån avtagit.

Pappersbruken är i väsentligt mindre grad än järnbruken för sin råvaruförsörjning beroende av leveranser från skrothandeln. Under perioder, då exportefterfrågan på pappersmassa varit stor och priserna stigit har dock användningen av pappersavfall fått ganska stor omfattning. Detta var t. ex. fallet under flera av efterkrigsåren. Före andra världskriget var ytterst få bruk här i landet inrättade för att kunna använda pappersavfall, men under kriget ombyggdes flera fabriker för att kunna utnyttja pappersavfall som råvara. Därigenom har under vissa efterkrigsår 50 000 à 60 000 ton pappersavfall kunnat finna avsättning vid de svenska bruken. Den produktion, som därav framkom, kan antas ha motsvarat 10—15 % av den inhemska papperskonsumtionen. I and-

ra länder är papperets cirkulation ofta mer omfattande. Av den amerikanska papperskonsumtionen brukade normalt 25 à 30 % återvinnas i form av avfallspapper och under kriget, då brist på pappersmassa gjorde sig gällande, steg denna andel betydligt. Samma var förhållandet i England och där kom man tillfälligt upp till en återvinning av 60 %. Genom att pappersindustrin i andra länder även under normala förhållanden i ganska stor utsträckning använder pappersavfall som råvara finns en exportmarknad för denna vara. Främst på lästa tidningar och journaler har en livlig efterfrågan gjort sig gällande. Sverige har därigenom kunnat finna avsättning för ganska stora kvantiteter pappersavfall på utlandsmarknaderna. Under senare år har denna export uppgått till omkring 50 000 ton, och år 1955 var intäkterna av utförelsen ungefär 14 miljoner kronor.

Vad textilaavfallet angår nämndes förut, att den kvantitet, som insamlades inom landet 1955 uppgick till ung. 28 000 ton. Därav utgjorde yllepump ung. 18 000 ton och bomullslumpen 10 000 ton. Av det insamlade yllepumpen går en del till textilindustrin där den ingår som en av råvarorna vid framställning av kardgarn. Hur stor del av totala råvarubehovet i denna produktionsgren som den svarar för är vanskligt att bedöma, men uppskattningsvis torde procenttalet kunna anges till omkring 15 %. Vid produktionen av andra yllepumpprodukter är inslaget av lump mycket ringa eller inget och därför blir den del av den totala råvarubasen som utgörs av yllepump lägre än nyssnämnda siffra och ligger kanhända omkring 10 %. En annan avnämning av yllepump är takpappersbruken, för vilka yllepump utgör den huvudsakliga råvaran.

Den bomullslump som insamlas i landet uppgår som framgått av de förut anförda siffrorna inte till några större kvantiteter. Vad som framkommer kan alltid avsättas antingen inom landet eller på exportmarknaderna, men priserna kan i detta fall variera mycket starkt. Till textilindustrin går vissa smärre kvantiteter, vilka används som en delråvara vid tillverkningen av vigognegarn. Pappersbruken tar även mindre poster. Vissa år går dock huvuddelen av den insamlade lumpen på export.

I det föregående har här och var vissa uppgifter lämnats om export och import av olika avfallsråvaror. Det sammanlagda resultatet av de produkter som hör till skrothandeln visade år 1955 ett importöverskott på fyra miljoner — importens värde var sålunda ung. 48 miljoner kronor och exportens 44 miljoner. I fråga om kvantitet var exporten något mindre med 79 000 ton mot 84 000 för importen. På införselsidan är järnskrotet regelmässigt den viktigaste posten och därnäst kommer textilavfallen eller ibland koppar- och annat metallskrot. Bland de utförda produkterna har pappersavfallet varit av den största betydelsen, varefter följt olika sorters lump.

Av de data om skrothandeln som här lämnats framgår vilken stor betydelse som avfallsråvarorna och speciellt då järnskrotet har för vår råvaruförsörjning. En illustration till den vikt man tillmätt dessa råvaror är det exportförbud för järnskrot som funnits i vårt land sedan senare delen av 1920-talet. Allt tyder på att avfallsprodukternas betydelse kommer att öka. Järnkonsumtionen i landet har visat en fortgående stark tillväxt och därav följer efter hand ett ökat skrotfall. Jämfört med andra länder återvinnes för övrigt i Sverige en ganska liten del av järnkonsumtionen och uteslutet är inte att en ökning av denna återvinning kan inträda. Den expansion av skrothandeln som skett under senare årtionden kan nog därför antas komma att fortsätta.

Jämsides med en sådan utveckling torde även komma att ske en omvandling av skrothandelns struktur och arbetsformer. Pris- och fraktförhållanden samt inte minst de ökade lönekostnaderna har gjort det alltmer nödvändigt att rationalisera och mekanisera arbetet. Strävandena i denna riktning har hittills avsett betydande resultat, vilka för övrigt tyder på att den från många håll uttalade pessimismen om produktivitetens utvecklingen inom handeln uppenbarligen inte gäller för skrothandelns del. I fortsättningen kommer nog rationaliseringsarbetet att ytterligare accentueras. Skrothandeln bör sålunda efter hand bli allt bättre rustad och besitta större möjligheter att genom uppsamlingen av avfallsråvaror vidga basen för vårt lands råvaruförsörjning.